

PROBLEM SPOZNAJE U KONTEKSTU PERSONALISTIČKE FILOZOFIJE N. A. BERDJAJEVA

Martin SVILANOVIĆ

Sažetak

U radu se donosi pregled nekih aspekata spoznajne teorije u filozofiji Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva. Pri tome smatramo nezaobilaznim ukazati na samu metodu, odnosno način artikuliranja filozofskih problema u Berdjajevljevom filozofiranju. Važnim smatramo i ukazati na one filozofe koji su nedvojbeno utjecali na dinamiku razvitka Berdjajevljeve personalističke filozofije. Potom izlažemo Berdjajevljevu kritiku *dokantovske* i *postkantovske* spoznajne teorije u konfrontaciji s kojima Berdjajev donosi sadržaj vlastitih elemenata spoznajne teorije. Konačno se osvrćemo na središnje postulate Berdjajevljeve spoznajne teorije: *prvospoznavu* i *primat slobode nad bitkom*.

Ključne riječi: Berdjajev, spoznajna teorija, personalizam, egzistencijalni subjekt, stvaralaštvo

1. Uvod

1.1. Neki aspekti Berdjajevljeva filozofiranja

U autobiografskom djelu *Samospoznaja*, Berdjajev način vlastita filozofiranja opisuje na sljedeći način:

“...neki filozofi akademskog tipa radije su me nazivali misliocem, očito me time označavajući kao filozofa slobodnijeg i manje metodičnog tipa. U meni nema onog što se naziva promišljanjem, diskurzivnim, deduktivnim mišljenjem, nema sistematične, logičke povezanosti misli. Analiza je razmjerno slaba strana mog mišljenja. Misli-lac sam isključivo intuitivno - sintetičkog tipa.”¹⁹²

Možda upravo ove karakteristike njegova mišljenja predstavljaju glavni razlog zašto se Berdjajeva više smatra prorokom i mistikom nego filozofom.¹⁹³ U pristupu filozofskim temama u kojima se isprepliću filozofski i religiozno-filozofski motivi, rijetko kada se zaustavlja na analitičkom pristupu formalne logike, zbog čega su njegova djela često bila predmetom brojnih kritika. Među poznatije od tih kritika ubrajaju se Lenjinove, a na našim prostorima osobito Krležine koje Berdjajevljeva promišljanja o *Bogu, smrti i vječnosti* karakterizira kao govor s

¹⁹² Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, Zagreb, 2005., 203.

¹⁹³ Usp. Ivan DEVČIĆ, Berdjajev, Nikolaj Aleksandrović, u: *Filozofski leksikon*, Stipe Kutleša (ur.), Zagreb, 2012., 105-106.

„neodgovornom aforističkom lakoumnnošću kao da se radi o nekoj vrsti jeftine galanterijske robe.“¹⁹⁴ Iako Berdjajev koristi aforizme za izražavanje vlastitih misli, ta činjenica ipak ne umanjuje sadržajnu vrijednost koje je njegovo cjelokupno filozofsko djelovanje nosilo, ali koje je upravo zbog sintetičkog stila mišljenja i pisanja veoma teško sistematizirati. Taj problem povezan je i s raznim etapama te razvitkom Berdjajevljeva vlastitog filozofskog stava u kojima je on sam nerijetko zastupao kontradiktorna stajališta, što će biti vidljivo iz sljedećeg poglavlja. Ipak, unutar svih etapa njegove misli, neka pitanja i problemi ostaju trajno prisutni.

1. 2. Pozicioniranje Berdjajevljeva personalizma

Može se reći kako Berdjajevljevo filozofsko djelovanje započinje 1894. kada kao dvadesetogodišnjak u Kijevu pristupa marksističkoj kritičkoj struji.¹⁹⁵ U kontekstu marksizma po prvi puta izražava svoj interes za promišljanjem društvenog poretka i društvene pravde, a govoreći o motivima pristupanja marksističkom pokretu, konstatira: „utemeljenje socijalizma kod mene bilo je etičko, i to načelo prenio sam i u svoj marksizam.“¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ivan ČULO, Recepcija Nikolaja Berdjajeva u Hrvatskoj, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 41 (2015.) 1, 91-170.

¹⁹⁵ Usp. Ivan DEVČIĆ, Subjektivizam i individualizam u filozofiji Nikolaja Berdjajeva, u: *Crkva u svijetu*, 16 (1981.) 2, 134-144.

¹⁹⁶ Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 105.

U kontekstu marksističke struje sudjeluje u raspravama o odnosu subjektivne i objektivne istine koja se u to vrijeme u Rusiji vodila između narodnjačkog i marksističkog pokreta.¹⁹⁷ Upravo taj problem predstavlja jednu od središnjih filozofskih okupacija koju će, bilo izravno bilo u kontekstu drugih filozofskih problema, nastojati prikazati u gotovo svim djelima. Berdjajev kasnije ipak napušta marksističke pozicije zbog njihovih antimetafizičkih i antipersonalističkih tendencija te ironično kaže: „kada je u pitanju ličnost, sve je dozvoljeno što može da bude od koristi vrlim ciljevima socijalizma – može se ugnjetavati, mogu joj se oduzeti sva prava ako je tako nešto u interesu pravednih društvenih ciljeva.“¹⁹⁸

Središnji problem marksizma detektirao je u tendencijama za reorganizacijom društvenog poretka u kojoj se nastoji racionalizirati sva područja ljudskog duha, što dovodi do devalorizacije ljudske osobe. Od svog odstupanja od marksizma pa sve do kraja svoga života, kritika marksizma, odnosno komunizma, bila je jedna od omiljenih tema koju je izrekao u brojnim djelima, kao što su:

*Istina i laž komunizma: prilog razumijevanju religije
komunizma; Ruska ideja: osnovni problemi ruske misli XIX*

¹⁹⁷ Usp. *Isto*, 105.

¹⁹⁸ Nikolaj BERDJAJEV, *Nova religijska svest i društvena realnost. Pogled na svet F. M. Dostojevskog. Ruska religijska filozofija i F. M. Dostojevski*, Beograd, 1982., 110.

i početkom XX veka; Izvori i smisao ruskog komunizma; Nova religijska svijest i društvena realnost - Pogled na svijet F. M. Dostojevskog: ruska religijska filozofija i F. M. Dostojevski; Novo srednjovjekovlje: razmišljanje o sudbini Rusije i Europe.

Naglasak na ljudskoj osobi, pojedincu, uskoro postaje jedan od središnjih motiva Berdjajevljeve antropocentrične filozofije koju je zagovarao čak i po cijenu progonstva iz Rusije 1922. g. nakon uspostave komunističke diktature.¹⁹⁹ Upravo na personalističkoj liniji on kasnije implementira i egzistencijalističke elemente u svoja filozofska promišljanja pri čemu se nerijetko referira na autore poput Dostojevskog, Kierkegaarda, Jaspersa i druge slične filozofske provenijencije. Njegov senzibilitet prema ljudskoj osobi svakako je povezan s povratkom kršćanskim korijenima u kontekstu kojih kaže: „Spiritualistička usmjerenost spajala se u meni s onom antropocentričkom, s priznavanjem središnje važnosti čovjeka.“²⁰⁰

Središnja problematika njegova razmišljanja jest duhovna vrijednost svakog čovjeka koji predstavlja „slobodan duh, ličnost, lik Božji.“²⁰¹ Smatra kako čovjek od individue tek treba postati

¹⁹⁹ Usp. Ratko NEŠKOVIĆ, Berdjajev i oktobarska revolucija, u: *Politička misao*, 26 (1989.) 1, 163–176.

²⁰⁰ Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 158.

²⁰¹ Mirko ĐORĐEVIĆ, Nikolaj Berdjajev – prorok i mislilac, u: *Obnovljeni život*, 42 (1987.) 5, 433–443.

osoba i to uz pomoć vlastita slobodna duha te se upravo u tom problemu nerijetko referira na značaj osobe u kršćanstvu.²⁰²

Za razumijevanje Berdjajeva važno je spomenuti i Kantov utjecaj koji predstavlja središnju točku u razumijevanju Berdjajevljeve spoznajne teorije. Smatra kako je Kant položio temelje za jedinstvenu i pouzdanu metafiziku: dualizam reda slobode i reda prirode, voluntarizam, indeterminizam, personalizam, učenje o antinomijama i priznanje da iza svijeta postoji dublja realnost.²⁰³ Iako Berdjajev u mnogočemu, a osobito u spoznajnoj teoriji, polazi od Kanta, drži kako se u Kantovoj filozofiji nije uspio potpuno riješiti problem odnosa između subjekta i objekta. Stoga se on okreće području religije, vjere i mistike unutar koje naglašava vrijednost konkretne osobe s duhom koja ima sposobnost neposredne intuitivne spoznaje pri čemu se dokida razlika između subjekta i objekta.²⁰⁴ U svojem filozofiranju poseže i za određenim, kako ih sam naziva, *nadracionalističkim* elementima pri čemu je na njega osobiti utjecaj izvršio njemački mistik Jakob Böhme čiji nauk o *Ungrundu*

²⁰² Usp. Borislav DADIĆ, Pogovor, u: Nikolaj BERDJAJEV, *Novo srednovjekovje: razmišljanje o sudbini Rusije i Europe*, Split, 1991., 146.

²⁰³ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Duh i realnost: temelji bogočovječje duhovnosti*, Zagreb, 1985., 12.

²⁰⁴ Usp. Josip KRIBL, Ivan Devčić, *Der Personalismus bei Nikolaj J. Berdjajev. Versuch einer Philosophie der Konkreten. Excerpta ex dissertatione ad doctoratum in facultate philosophiae pontificiae Universitatis Gregoriana, Roma, 1981., u: Bogoslovska smotra, 51 (1982.) 4, 556-558.*

predstavlja referentnu točku za razumijevanje slobode kao temeljnog principa ljudske osobe u njegovoj filozofiji.²⁰⁵

Koliku važnost za Berdjajevljev personalizam predstavlja pojam *sloboda*, govori on sam:

„Ja biram i odlučno izabirem filozofiju u kojoj se potvrđuje primat slobode nad bitkom, primat egzistencijalnog subjekta nad objektiviziranim objektom, dualizam, voluntarizam, stvaralački aktivizam, personalizam, antropologizam, filozofija duha. Dualizam slobode i nužnosti, duha i prirode, subjekta i objektivacije, ličnosti i društva, individualnog i općeg, izgleda za mene temeljnim i određujućim. A to je filozofija tragičnoga. Tragično proistječe iz primata slobode nad bitkom.“²⁰⁶

2. Kritika dokantovske i postkantovske spoznajne teorije

2. 1. Dokantovska spoznajna teorija

Berdjajev problem spoznaje smješta u okvir uspostavljanja relacije između subjekta i objekta, okvir koji on shvaća kao odnos između čovjeka i bitka. Pri tome iznosi kritiku prevladavajućih spoznajnih teorija koje u djelu *Ja i svijet objekata* dijeli na dvije epohe: s jedne strane, na *dokantovsku* epohu, koju zbog svoje

²⁰⁵ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 91.

²⁰⁶ Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, Zagreb, 1984., 25.

usmjerenosti na čovjekovo zahvaćanje objekta naziva još *metafizikom realizma* i, s druge strane, na *postkantovsku* epohu ili *metafiziku idealizma* usmjerenu na subjekt. Svoju spoznajnu teoriju gradi u kritičkom osvrtu na obje epohe.²⁰⁷

Pri evaluaciji *dokantovske* spoznajne teorije Berdjajev se prvenstveno osvrće na skolastiku koju, zbog sjedinjavanja antičkog logicizma i kršćanskog nauka, smatra kulminacijom cjelokupne dokantovske epohe. Pri tome skolastičke rasprave o univerzalijama predstavljaju produžetak antičkog, odnosno aristotelovskog intelektualizma koji Berdjajev kritizira upravo kroz kritiku skolastičkog mišljenja. Drži kako se temeljni problem dokantovske epohe sastoji u suprotstavljanju subjekta i objekta pri čemu i subjekt i objekt ostaju odvojeni od bitka zbog zanemarivanja stvaralačke dimenzije subjekta u spoznaji. Smatra kako se do drugačijeg rješenja nije ni moglo doći zbog pogrješnog problematiziranja odnosa naravi i nadnaravi, koja se u skolastici tematizira kroz odnos filozofije i Objave, a u kontekstu čovjekovih spoznajnih moći, razuma i vjere. Odvajanje naravnog i nadnaravnog reda tako je logički produžetak diferenciranja razuma i vjere unutar skolastičke antropologije. Takvo seciranje dovodi do objektivizacije čovjeka u njegovim spoznajnim moćima, s jedne strane, dok, s druge strane, pozicioniranje razuma kao čovjekove izdvojene spoznajne moći u redu naravnoga dovodi do

²⁰⁷ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, 31.

objektivacije bitka pri čemu cjelovitom čovjeku bitak stoji kao nešto strano te on sam ostaje isključen iz njega, odnosno spoznajom ne može zahvatiti u ono što Berdjajev naziva *tajna bitka*.²⁰⁸ Smatra kako se bitak nije nastojao zahvatiti u svojoj istinitosti, već je on zahvatom subjekta pri spoznaji izgrađen samo za ciljeve spoznaje, a ne u svojoj punini, čime postaje *preparirani bitak* koji čovjeka dovodi do takozvanog *objektiviranog svijeta*, odnosno prividne racionalizacije bitka.²⁰⁹ Prema njemu takva racionalizacija bitka ujedno dovodi i do objektivizacije Boga koji u skolastičkom sustavu *narav - nadnarav* postaje izvanjski i udaljen od svijeta i čovjeka.²¹⁰

2.2. Postkantovska spoznajna teorija

S druge strane, njemački idealizam je, počevši s Kantom, taj problem primijetio otkrivanjem aktivnosti subjekta u spoznaji, ali je problem ostao prisutan u nešto drugačijoj perspektivi. Iako se njemačkim idealizmom čovjek oslobodio od objektiviranog svijeta, on sam je pak postao objektiviziran svođenjem na svoje spoznajne moći, što je u konačnici i dovelo do nerazumijevanja problema osobe.²¹¹ Naime, Berdjajev smatra kako se problem subjekta koji spoznaje nije promatrao kao problem čovjeka koji spoznaje u

²⁰⁸ Usp. *Isto*, 39.

²⁰⁹ Usp. *Isto*, 39.

²¹⁰ Anto GAVRIĆ – Nikola BOLŠEC, Odnos N. Berdjajeva prema J. Maritainu i tomizmu, u: *Obnovljeni život*, 69 (2014.) 3, 291-300.

²¹¹ Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, 40.

svojoj cjelovitosti, već se sveo na problem transcendentale svijesti.²¹² Drži kako je subjekt u njemačkom idealizmu prisutan u najvišem stupnju, ali za njega aktivnost spoznajnog subjekta još uvijek ne znači i aktivnost samoga čovjeka u izgradnji svijeta jer čovjek „samo ispunjava zapovijedi transcendentale svijesti.“²¹³ Smatra kako se problem čovječe slobode, kroz koju čovjek postaje aktivan u činu spoznaje, nije ni dotaknuo.²¹⁴ Pored toga, iako Kantov kopernikanski obrat utvrđuje primat subjekta nad objektom, uvođenjem pojma *stvar po sebi* Kant zapravo postavlja konačni rascjep između subjekta i objekta.

3. Berdjajevljeva spoznajna teorija

3.1. Prvospoznaja kao dokidanje razlike na relaciji subjekt - objekt

U izgradnji vlastite spoznajne teorije Berdjajev polazi od razlikovanja *prvotne* i *drugotne* spoznaje, pri čemu intenciju vlastitog spoznajno-teorijskog projekta formulira na sljedeći način:

„Moja je osnovna tema bila kako da se dalje razvije, a time ujedno i prevlada Kantovo mišljenje, pokušavajući opravdati mogućnost spoznaje prvobitne realnosti, kakva je ona bila prije racionalizacije, prije obrade spoznajom. To bi također moglo biti formulirano

²¹² Usp. *Isto*, 32.

²¹³ *Isto*, 33.

²¹⁴ Usp. *Isto*, 33.

*kao razlikovanje prvotne i drugotne spoznaje. Drugotna spoznaja je povezana s raspadom na subjekt i objekt, ona objektivizira ono spoznano. Prvospoznaja je uronjena u subjekt kao prvorealnost, ili, točnije u njemu je dana istovjetnost subjekta i objekta.*²¹⁵

Budući da smo u prethodnom dijelu rada predstavili bitne aspekte onoga što Berdjajev naziva drugotnom spoznajom ili objektivizacijom, valja se osvrnuti na koncept *prvospoznaje*, za što je nezaobilazno predstaviti personalističko-egzistencijalistički pristup čovjeku u okviru njegove antropologije.

Temeljni postulati na kojima gradi svoju spoznajnu teoriju baziraju se na poimanju čovjeka kao bića koje se nalazi u bitku i čija se spoznaja bitka treba tražiti upravo u njegovom vlastitu bitku, jer:

„Prapočetna nije svijest, nije subjekt koji je nasuprot bitku, nije osjet, niti apercepcija kao odijeliti elementi, nego cjeloviti čovjek, čovjek ukorijenjen u dubinu bitka.“²¹⁶

Govoreći o čovjekovoj ukorijenjenosti u dubinu bitka, Berdjajev drži kako čovjekovo proživljavanje bitka u samome sebi označava stupanje u odnos prema bitku, ali ne njegovom objektivizacijom, već davanjem *smisla* bitku pri čemu *smisao*

²¹⁵ Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 89.

²¹⁶ Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, 35.

čovjek pronalazi u sebi, odnosno u svojoj vlastitoj egzistencijalnosti.²¹⁷ U tom kontekstu Berdjajev govori kako kriterij istine jest u subjektu, što za njega ne znači stanje egocentrične zatvorenosti, već nadvladavanje egocentrizma uz pridruženje istini koja, pak, označava čovjekovu stvaralačku djelatnost u spoznaji. Naime, za njega spoznaja treba biti aktivan čin kao što je i čovjek u svojem postajanju *osobom* aktivan. Stoga spoznaja ima važnu ulogu u čovjekovoj aktualizaciji iz određenja kao *individue* prema ispunjavanju kao *osobe*. Bitan element kojim se Berdjajevljevo poimanje aktivnosti subjekta odmiče od poimanja aktivnosti subjekta njemačkog idealizma jest inzistiranje na stvaralačkom činu spoznaje koji proizlazi iz slobodnog čina čovjeka koji pritom preobražuje bitak, odnosno njegovu *smislenost*. Ne govori se, dakle, o subjektu, transcendentalnoj svijesti koji stvara svijet, već o subjektu, čovjeku koji kroz vlastitu slobodu, koja označava temeljni princip dinamičnosti ljudske osobe, stvaralački spoznaje smisao bitka. Stoga Berdjajev govori „o spoznaji bitka bitkom“²¹⁸.

Berdjajev temelj čovjekova specifična bića promatra upravo u kontekstu čovjekove stvaralačke aktivnosti, koju još naziva intuicijom, a koja označava „stvaralaštvo smisla, aktivno osmišljavanje, prodor smisla u tminu.“²¹⁹ Za njega i sama spoznaja

²¹⁷ Usp. *Isto*, 36.

²¹⁸ *Isto*, 46.

²¹⁹ *Isto*, 58.

ima stvaralački aktivan karakter zbog toga što egzistencijalni subjekt donosi u spoznaju element slobode, nedeterminirane objektiviranim bitkom.²²⁰ Polazeći od spomenutog problema kako realnost drugotne spoznaje ne postoji već je samo *preparirani bitak* kao posljedica objektivizacije pri čovjekovoj racionalizaciji bitka, Berdjajev se okreće egzistencijalnosti subjekta u kojoj upravo kroz stvaralački akt čovjek spoznaje *prvobitnu realnost*.

3. 2. Primat slobode nad bitkom u spoznaji

Berdjajev smatra kako se ne može izgraditi pozitivna, racionalna i logična definicija slobode jer sloboda predstavlja tajnu neshvatljivu razumu. Svijet slobode Berdjajevu predstavlja stvarnost suprotnu objektiviranom svijetu te, sukladno tome, smatra kako je iluzorno tražiti slobodu u svijetu prirode kojim vlada zakon determinizma. On područje slobode promatra kao područje duha, čime pitanje čovjekove slobode postaje pitanje čovjekova duha.²²¹ Sam problem slobode ne problematizira u okviru *slobode volje*, smatrajući kako takav model postavljanja pitanja o slobodi podrazumijeva nužnost izbora pri čemu je čovjek stavljen pred dilemu, odnosno normu koja ga determinira i, kao takva, pripada objektiviranom svijetu.²²² Za njega pitanje slobode označava određivanje vlastite osobnosti iznutra, pri čemu sloboda

²²⁰ Usp. *Isto*, 58.

²²¹ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, Sloboda duha, u: *Crkva u svijetu*, 23 (1988.) 2, 128–136.

²²² Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 55.

predstavlja temeljni princip čovjekove stvaralačke snage gdje čovjek nije stavljen pred izbor, već pred zahtjev za stvaralaštvom. U etičko-moralnom smislu to bi značilo da čovjek ne bira između dobra i zla, već aktivno stvara dobro ili zlo.²²³ To nikako ne znači da je čovjek prepušten vlastitoj samovolji pri kreiranju vlastitih vrijednota, već da on sam stvaralačkim činom participira u dobru ili zlu, pri čemu njegove odluke nisu uvjetovane izborom *ili - ili*.

Za njega priznavanje elementa slobode egzistencijalnog subjekta pri spoznaji označava filozofiju koja utvrđuje primat slobode nad bitkom, pri čemu on odbacuje kauzalnost odnosa između stvaraoca i stvaranoga. Taj odnos bi, prema njemu, označavao zakon nužnosti, a ne slobodu. No, u raznim tipovima spoznaje postoje i razni međusobni odnosi između slobode i nužnosti. Berdjajev za primjer uzima aktivni karakter znanstvene spoznaje objektiviranog svijeta koji se očituje u praktičnom, odnosno tehničkom utjecaju na prirodu. U tom slučaju duh organizira materiju, pri čemu se „na silaznim stupnjevima od duha prema materiji odvija smanjenje njegove slobode.“²²⁴ Razlog tome je činjenica da se u znanstvenoj spoznaji čovjek pri zahvaćanju bitka reducira na svoju racionalnu dimenziju koja i sama, ako nije promatrana u jedinstvu s principom slobode, podliježe zakonu nužnosti u kojem čovjek postaje pasivni receptor istoga zakona.

²²³ Usp. *Isto*, 55.

²²⁴ Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, 60.

Berdjajev stoga smatra kako svako čovjekovo djelovanje koje nije pod znakom principa slobode nije autentično ljudsko djelovanje.

Zaključno

U kritičkom osvrtu na *dokantovsku* i *postkantovsku* spoznajnu teoriju Berdjajev problem objektivizacije pronalazi bilo u obliku objektivacije svijeta, bilo u objektivizaciji čovjeka. Za Berdjajeva skolastičko sužavanje filozofije na područje naravnoga dovodi do shvaćanja osobe kao duha, pri čemu se duh reducira na svoju intelektualnu sferu. Smatra da se pritom nije u obzir uzimala čovjekova iracionalna dimenzija slobode i afektivnosti koja je također uključena u strukturu osobe i njezina odnosa prema bitku, a isticanje samo jednoga aspekta rezultira objektivizacijom, odnosno racionalizacijom bitka. Možemo se složiti s Berdjajevim kako je neopravdano aktivnost subjekta poistovjećivati s mišljenjem, a istovremeno zanemarivati njegovu egzistencijalnost i voluntativnost koja također ima bitnu ulogu u procesu čovjekove spoznaje. Također se slažemo kako je redukcija filozofije na područje naravnoga neopravdana, osobito zato što i nadnaravno možemo gledati u kontekstu općeljudskog iskustva i kao takvo ne bi trebalo biti izuzeto iz filozofske interpretacije. Ipak, smatramo problematičnim Berdjajevljevo svođenje cjelokupne dokantovske spoznajne teorije samo na neke aspekte aristotelovsko-tomističkog shvaćanja pri čemu se doprinos mnogih autora na tome području u potpunosti zanemaruje. Za primjer uzmimo samo Duns Skota koji

je svojim tematiziranjem intuitivne spoznaje i slobode veoma blizak i nekim Berdjajevljevim aspektima filozofiranja.

Temeljni problem promišljanja o spoznaji u njemačkom idealizmu Berdjajev vidi u tome što subjekt koji stvara sav svijet nije čovjek već „transcendentalna svijest, svijest uopće, nadosobni subjekt ili apsolutni duh.“²²⁵ Berdjajev ovdje postavlja pitanje o tome kako takav sustav pomaže čovjeku spoznavatelju, odnosno na koji način se transcendentalna svijest ukorjenjuje u individualnu čovječju svijest i kako po njoj sazdati konkretnu spoznaju.²²⁶ Konačno, iako Berdjajev u potpunosti prihvaća, i očito u svojoj vlastitoj filozofiji polazi od aktivnosti subjekta koja predstavlja temeljni postulat rješavanja problema spoznaje u njemačkom idealizmu, ipak smatra kako ni ovdje nije u potpunosti riješeno pitanje čovjekove spoznaje, već je samo postavljeno pitanje transcendentalne svijesti. On, pak, polazi od primata čovjekove slobode kojom čovjek biva uronjen u specifičnost vlastite egzistencije u kojoj pronalazi smisao bitka. Iako je svjestan da zbog takva mišljenja može biti klasificiran kao subjektivni idealist, taj prigovor odbacuje i tvrdi kako njegova misao pripada idealizmu slobode.²²⁷ Ovdje valja spomenuti kako Berdjajevljevo nadvladavanje distinkcije subjekta i objekta kroz princip slobode

²²⁵ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Duh i realnost: temelji bogočovječje duhovnosti*, 16.

²²⁶ Nikolaj BERDJAJEV, *Ja i svijet objekata: pet razmišljanja o postojanju: ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, 32.

²²⁷ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Samospoznaja: filozofska autobiografija*, 275.

predstavlja stanoviti pomak prema shvaćanju ljudske osobe u njezinom jedinstvu, ali ipak je teško ne primijetiti kako se i on ponekad približava svojevrsnoj redukciji osobe na apstraktne principe, makar oni bili principi slobode.

Možemo reći kako Berdjajevljevo tematiziranje problematike čovjekove spoznaje i pokušaj nadvladavanja problema distinkcije između subjekta i objekta kroz *prvobitnu realnost* predstavlja originalan pokušaj rješavanja problema ljudskog spoznavanja. Osobito je zanimljiva preinaka *zahvaćanja objekta* spoznajom u *davanje smisla bitku* stvaralačkim činom spoznaje, pri čemu je Berdjajev ukazao na problematičnost subjektivističkih elemenata klasičnog postavljanja problema spoznaje kako u *dokantovskoj*, tako i u *postkantovskoj* epohi.